

ΡΕΘΥΜΝΟ

Παλιά Πόλη Ρεθύμνου

Ευρείας έκτασης υπήρξε το ανασκαφικό έργο στην περιοχή της Παλιάς Πόλης Ρεθύμνου, με την ευκαιρία των πολλών έργων διαμόρφωσης των δημόσιων χώρων που ανέλαβε ο Δήμος Ρεθύμνης, αλλά και των αναστηλωτικών έργων που διενεργήθηκαν από την Υπηρεσία. Συγκεκριμένα, νότια του καθολικού της μονής των Αυγουστινιανών μοναχών (*Νερατζέ Τζαμί*, σημερινό Ωδείο) εντοπίστηκαν με τη μέθοδο της γεωδιασκόπησης (με τη συνεργασία του Ινστιτούτου Τεχνολογίας και Έρευνας - ΙΤΕ) και στη συνέχεια αποκαλύφθηκαν λείψανα κτηρίων, τα οποία ταυτίζονται με τη νότια και τη δυτική πτέρυγα του μοναστηριακού συγκροτήματος (ανασκαφική περίοδος 2007-2008) (εικ. 2). Τα ευρήματα, κυρίως εφυσωμένη κεραμική και χάλκινα νομίσματα, δεικνύουν τη χρήση του συγκροτήματος από τον πρώιμο 15ο έως και τον ύστερο 18ο αιώνα (εικ. 1).

Η αποκατάσταση του δίκωρου θολοσκεπάστου κτίσματος, στη συμβολή των οδών Π. Κορωναίου και Σμύρνης, κατά τα έτη 2007-2008, έδωσε ενδιαφέροντα στοιχεία για την ιστορία του. Η κόγχη του ιερού και οι ταφές ανήκουν σε ναό, που οι ενετικές πηγές ταυτίζουν με την *Αγία Σοφία*, ενώ η κόγχη του μικράμπ κατασκευάστηκε κατά τη μετατροπή του κτηρίου στο τζαμί του Γιαχιά Ιμπραήμ.

Το 2007 έγιναν τομές και στο εσωτερικό

ενός άγνωστου ναού στην οδό Νικηφόρου Φωκά, αφιερωμένου πιθανότατα στην *Αγία Παρασκευή*. Τα ευρήματα οδήγησαν στη μερική ανασύνθεση της ιστορίας του μνημείου, από το 16ο αιώνα που ιδρύθηκε ως ναός, έως και την περίοδο της τουρκοκρατίας, όταν ο χώρος είχε πια αποκτήσει εργαστηριακή και αποθηκευτική χρήση (εικ. 3).

Σημαντικά ευρήματα απέδωσαν οι ανασκαφικές τομές στο εσωτερικό του ναού του *Αγίου Φραγκίσκου* (2003-2005). Αποκαλύφθηκαν επάλληλα στρώματα πυκνών ταφών, ένα εύρημα μοναδικό για τα αρχαιολογικά δεδομένα των βενετσιάνικων ναών, όπου συνήθως απαντούν ταφές κληρικών ή ανώτερων αξιωματούχων. Η βιοαρχαιολογική έρευνα που ακολούθησε, με τη συνεξέταση των ανασκαφικών, ιστορικών και ανθρωπολογικών δεδομένων, οδηγεί σε μια συσχέτιση των ταφών με την περίοδο της πολιορκίας, πριν από την κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους το 1646.

Το 2008, με την ευκαιρία της αντικατάστασης του οδοστρώματος στο χώρο της πλατείας του Αγνώστου Στρατιώτη στα όρια της Παλιάς Πόλης, ήλθαν στο φως τα κατάλοιπα μιας ισχυρής κατασκευής. Πρόκειται πιθανότατα για την *πύλη της Αγίας Βαρβάρας* από τα χερσαία τείχη της πόλης, η οποία κατεδαφίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα.

Στο οικόπεδο της οδού *Καστρινογιαννάκη*, στην Παλιά Πόλη Ρεθύμνου, ήλθε στο φως κατά τα έτη 2009-2010, το σύνολο του ναού των

Εικ. 1. Παλιά Πόλη Ρεθύμνου. Πινάκιο από την ανασκαφή του συγκροτήματος των Αυγουστινιανών μοναχών.

Εικ. 2. Παλιά Πόλη Ρεθύμνου. Μονή των Αυγουστινιανών μοναχών. Συγκροτήματα κεραμικών.

Εικ. 3. Παλιά Πόλη Ρεθύμνου. Ναός Αγίας Παρασκευής. Άποψη από το εσωτερικό του κατά τη διάρκεια της ανασκαφής.

Αγίων Αποστόλων, του οποίου ο νότιος τοίχος και τμήμα της αψίδας του ιερού ήταν ορατό σε ύψος 2,5 μ. περίπου. Πρόκειται για δίκλιτο ναό, ο οποίος αναφέρεται από τις πηγές στις αρχές του 17ου αιώνα ως ορθόδοξος και χρονολογείται με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα στον ύστερο 15ο-πρώιμο 16ο αιώνα. Το οικοδόμημα, του οποίου οι περιμετρικοί τοίχοι αποκαλύφθηκαν σε ύψος από 1 έως 2 μ., είχε περισσότερες οικοδομικές φάσεις, όπως διαπιστώνεται από το νότιο τοίχο, του οποίου μόνο το ανατολικό τμήμα έφερε σφενδόνια.

Η ένωση των δύο κλιτών γινόταν μέσω τριών τόξων, τα οποία στηρίζονταν σε τρεις ορθογώνιους πεσσούς και έναν ημιπεσό στο δυτικό τοίχο. Η αρχική είσοδος του ναού ήταν στο δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου, ενώ ο ναός φωτιζόταν τουλάχιστον από ένα παράθυρο στο νότιο τοίχο. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι με αναμοχλευμένες ταφές, οι οποίοι πρέπει να ήταν ορατοί πάνω στο δάπεδο από ισχυρό ασβεστοκονίαμα που βρέθηκε σε μεγάλο τμήμα του χώρου. Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ο ναός χωρίστηκε στα δύο, όπως διαπιστώνεται από τους αμελείς τοίχους ενός κτηρίου που κατασκευάστηκε στο ανατολικό τμήμα του ναού και χώρισε στα δύο και τις αψίδες των ιερών. Η χρήση του κτίσματος αυτού, το οποίο βρισκόταν σε ψηλότερο επίπεδο από τον υπόλοιπο ναό, είναι προς διερεύνηση. Ο υπόλοιπος χώρος που δέχθηκε επίσης ορισμένες μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως η κατασκευή ενός παραθύρου στο νότιο τοίχο, χρησιμοποιήθηκε μάλλον ως αποθηκευτικός. Τη χρήση του αυτή ενισχύει η αποκάλυψη μεγάλου πήθου με εμπέστη γραμμική διακόσμηση στο σώμα του, τοποθετημένου στο εσωτερικό του βόρειου τάφου (εικ. 4).

Την περίοδο Σεπτέμβριος-Οκτώβριος του 2010, στο πλαίσιο έναρξης του έργου αποκατάστασης του *Δίδυμου Κτηρίου στη Φορτέτζα Ρεθύμνου*, το οποίο χρηματοδοτείται από το πρόγραμμα ΕΣΠΑ, ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα στο εσωτερικό του. Η ανασκαφή, μέρος της οποίας είχε διενεργηθεί το έτος 2003, έφερε στο φως τμήμα κτίσματος, το οποίο εκτεινόταν κυρίως στο δυτικό θόλο του Δίδυμου Κτηρίου. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν πέντε χώροι σε ύψος μόλις 0,20-0,30 μ. θεμελιωμένοι κατά το μεγαλύτερο μέρος τους πάνω στο φυσικό βράχο, ο οποίος είχε μπαζωθεί με κοκκινόχωμα προκειμένου να εξομαλυνθεί η επιφάνειά του. Το κτίσμα ήταν κατασκευασμένο από αργολιθοδομή και επιχρισμένο με ανοιχτόχρωμο ασβεστοκονίαμα εσωτερικά και εξωτερικά, ενώ έφερε ένα, τουλάχιστον, θύρωμα εισόδου στα νότια, από το οποίο αποκαλύφθηκε

Εικ. 4. Παλιά Πόλη Ρεθύμνου. Άγιοι Απόστολοι. Το νότιο κλίτος του ναού κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας. Διακρίνεται ο τάφος 1, με τον πήθο στο εσωτερικό του.

το κατώφλι. Στο εσωτερικό του κεντρικού χώρου ανασκάφηκε μικρός υπόγειος αγωγός, ο οποίος βρισκόταν κάτω από το δάπεδο από ασβεστοκονίαμα που αποκαλύφθηκε κατά τόπους. Το κτίσμα αυτό, που πιθανόν είχε χρήση κατοικίας και εκτεινόταν ανατολικά και νότια, εκτός των ορίων του υφιστάμενου κτηρίου, καταστράφηκε από άγνωστη αιτία και πάνω του κτίστηκε πιθανόν τον πρώιμο 17ο αιώνα το λεγόμενο Δίδυμο Κτήριο. Η χρήση του μεταγενέστερου αυτού κτηρίου, το οποίο δεν αναφέρεται στις σχετικές πηγές και τους χάρτες της περιόδου της βενετοκρατίας, πιθανόν να ήταν αποθηκευτική. Η χρονολόγηση του παλαιότερου κτηρίου, με βάση τη λιγοστή κεραμική ανάμεσα στην οποία εντοπίστηκαν όστρακα της χαρακτηριστικής *ceramica berettina*, καθώς και λίγων χάλκινων νομισμάτων (εικ. 5), ανάγεται στον ύστερο 16ο αιώνα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα πρωτοβυζαντινό νόμισμα, το οποίο βρέθηκε πάνω στο φυσικό βράχο και αποτελεί τη μοναδική ένδειξη που διαθέτουμε για τη χρήση του λόφου της Παλαιόχωρας, αλλά και της πόλης του Ρεθύμνου για αυτήν την περίοδο.

Μελιδόνι Μυλοποτάμου

Το έτος 2004, σε ακίνητο ιδιώτη στο *Μελιδόνι Μυλοποτάμου*, αποκαλύφθηκαν τα λείψανα παλααιοχριστιανικής βασιλικής. Η βασιλική είναι τρίκλιτη, με ημικυκλική αψίδα που φέρει σύνθηρο, και ένα μικρό σταυρόσχημο βαπτιστήριο ενσωματωμένο στο βόρειο κλίτος. Η πρώτη χρονολόγηση της κεραμικής υποδηλώνει τη συνεχή χρήση του χώρου από τον 5ο έως και τον 7ο αι. μ.Χ., ενώ μεταξύ των σημαντικότερων ευρημάτων συγκαταλέγονται δύο μαρμάρινα κορινθιακά κιονόκρανα και ο κορμός ενός κίονα που σώθηκε κατά χώραν (εικ. 6).

Βιράν Επισκοπή Μυλοποτάμου

Μικρής έκτασης ανασκαφικές τομές διενερ-

Εικ. 5. Δίδυμο Κτήριο Φορτέτζας Ρεθύμνου. *Sessino* του Pasc. Ciconna (1585-1595).

Εικ. 6. Μελιδόνη Μυλοποτάμου. Το κεντρικό κλίτος της βασιλικής.

Εικ. 7. Πάνορμο. Αμφορέας του τύπου 2 ναυαγίου Yassi Ada (7ος αι. μ.Χ.).

Εικ. 8. Πάνορμο. Νόμισμα Κωνσταντα Β΄.

γήθηκαν και στο ναό του Αγίου Δημητρίου στη Βιράν Επισκοπή Μυλοποτάμου, στο πλαίσιο της εκπόνησης της μελέτης αποκατάστασης του κτηρίου (2007-2008). Το αιγιματικό αυτό μνημείο, του οποίου η αρχική φάση χρονολογείται στη μεσοβυζαντινή περίοδο με βάση τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά, φαίνεται ότι πριν μετατραπεί σε ναό κατά την ενετοκρατία, είχε χρήση λουτρών.

Πάνορμο Μυλοποτάμου

Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της παλαιохριστιανικής περιόδου εντοπίστηκαν σε αγρό ιδιώτη εντός του οικισμού Πανόρμου Μυλοποτάμου.

Η σωστική ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δύο περιόδους, κατά τα έτη 2008 και 2009, αντίστοιχα. Κατά τη δεύτερη περίοδο, οπότε και ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα, αποκαλύφθηκε σε όλη σχεδόν την επιφάνεια του σκάμματος, η θεμελίωση κτηρίου, με τρία δωμάτια, διευθετημένα από ΒΑ.-ΝΔ., ενώ ένα τρίτο, στο δυτικό τμήμα του κτηρίου, φαίνεται ότι καταστράφηκε, πιθανόν από έντονη σεισμική δραστηριότητα των αρχών του 7ου αι. μ.Χ., σύμφωνα με το χάλκινο νόμισμα του Φωκά (602-610 μ.Χ.), που συλλέχθηκε από το στρώμα καταστροφής του, και κατόπιν εγκαταλείφθηκε.

Η ανασκαφή του στρώματος καταστροφής στα υπόλοιπα δωμάτια του κτηρίου, έδειξε – βάσει των μέχρι σήμερα μελετημένων αρχαιολογικών ευρημάτων – ότι αυτό ήταν πιθανόν οικία, η οποία βρισκόταν σε χρήση κατά τη διάρκεια του 7ου έως και το α΄ μισό του 8ου αιώνα, οπότε καταστράφηκε συνολικά, εφόσον το στρώμα καταστροφής του υπήρξε ομοιόμορφο

Εικ. 9. Αργυρούπολη Ρεθύμνου. Γενική άποψη της ανασκαφής.

και αδιατάρακτο. Η χρονολόγηση προκύπτει: α) από ορισμένα σχήματα αγγείων της κοινής κυρίως κεραμικής, που γνωρίζουν ιδιαίτερη διάδοση κατά τον 7ο και τον 8ο αι. μ.Χ. σε πολλές περιοχές της Μεσογείου (εικ. 7), β) από χάλκινα ευρήματα που έχουν βρεθεί σε άλλες ανασκαφές κτηρίων της α΄ βυζαντινής περιόδου και έχουν αποδοθεί από τους μελετητές στον 7ο αιώνα και γ) από την εύρεση χάλκινου φύλλι της περιόδου 659-664 μ.Χ., κατά τη βασιλεία του Κωνσταντα Β΄ (εικ. 8).

Αργυρούπολη Ρεθύμνου

Την περίοδο 2000-2002 έγιναν τομές στο εσωτερικό και στον περιβάλλοντα χώρο του μονόκωρου καμαροσκέπαστου ναού της Αγίας Κυριακής στην Αργυρούπολη Ρεθύμνου. Διαπιστώθηκε ότι οι επιμήκεις τοίχοι του ναού αποτελούσαν τους τοίχους του θερμού χώρου (*caldarium*) ενός υστερορωμαϊκού λουτρού. Εσωτερικά και εξωτερικά του ναού αποκαλύφθηκαν κιβωπιόσχημοι τάφοι του 12ου αιώνα. Το 2005 ξεκίνησε σωστική ανασκαφή σε ακίνητο ιδιώτη στην Αργυρούπολη. Στο χώρο υπάρχει αναλημματικός τοίχος της βυζαντινής περιόδου και αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα (εικ. 9). Ένα συγκρότημα δύο δωματίων έχει ερμηνευτεί ως εργαστήριο υαλουργίας, λόγω του μεγάλου αριθμού θραυσμάτων υαλόμαζας και γυάλινων αγγείων. Πρέπει να σημειωθεί ότι πρόκειται για τα μόνα γνωστά κατάλοιπα πρωτοβυζαντινής περιόδου που αποκαλύπτονται στην περιοχή, όπου κατά την αρχαιότητα βρισκόταν η ακμαία πόλη Λάππα.

Ποταμοί Αμαρίου

Εκτεταμένες εργασίες (1998-2000, 2002-2003, 2007) έγιναν και στους Ποταμούς Αμαρίου, στη λεκάνη κατάκλισης του ομώνυμου φράγματος. Οι έρευνες επικεντρώθηκαν σε τρεις θέσεις, που είχαν ισχυρές ενδείξεις για ύπαρξη αρχαιοτήτων. Στη μια εξ αυτών ήλθε στο φως λουτρική εγκατάσταση του πρώιμου 4ου αιώνα (εικ. 10). Το μικρό αυτό βαλανείο με τους τέσσερις χώρους θα πρέπει να εγκαταλείφθηκε όταν μέρος του καταστράφηκε από την αλλαγή ροής του παρακείμενου ποταμού. Ερευνήθηκαν ακόμα ανασκαφικά ο ερειπωμένος ναός του Αγίου Γεωργίου, καθώς και μια εργαστηριακή πιθανότατα εγκατάσταση, στον περιβάλλοντα χώρο της Αγίας Κυριακής (εικ. 11).

Μαρουλάς Ρεθύμνου

Το 2008, σωστική έρευνα σε ακίνητο ιδιώτη εκτός του οικισμού Μαρουλά Ρεθύμνου αποκάλυψε τα λείψανα μιας αγροτικής έπαυλης (εικ. 12). Το κτήριο αποτελείται από πέντε τουλάχιστον δωμάτια και διαρθρώνεται σε δύο επίπεδα. Είναι διακριτές τουλάχιστον δύο επισκευαστικές φάσεις, που χρονολογούνται

Εικ. 10-11. Ποταμοί Αμαρίου. Ο υπόκαυτος χώρος του λουτρού και εργαστηριακή εγκατάσταση.

στα μέσα του 3ου και στον 6ο αιώνα, αντίστοιχα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το στρώμα καταστροφής που σηματοδοτεί και το τέλος χρήσης του χώρου, καθώς από αυτό προέρχεται ένας μεγάλος αριθμός αγγείων που αποκαθίστανται σχεδόν ακέραια.

ΧΑΝΙΑ

Παλιόχωρα Σελίνου

Το εντυπωσιακότερο ίσως ανασκαφικό σύνολο από το Νομό Χανίων προέρχεται από το χώρο του *Castel Selino*, του φρουρίου που δεσπόζει πάνω από τον οικισμό της Παλιόχωρας. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν τις προσθήκες και τις συμπληρώσεις των χρόνων της τουρκοκρατίας πάνω στον αρχικό βενετσιάνικο πυρήνα του 13ου αιώνα, καθώς και κτήρια στο εσωτερικό του φρουρίου. Περισσότερα από 300 ακέραια αγγεία και πλήθος θραυσμάτων δίνουν μια πλήρη εικόνα της κεραμικής της περιόδου του 16ου-17ου αιώνα, τόσο τοπικών παραγωγών όσο και εισηγμένων τύπων (εικ. 13). Τα σημαντικότερα από τα ευρήματα παρουσιάστηκαν το 2002 και το 2003 σε έκθεση στην Παλιόχωρα, αλλά και στη Δημοτική Πινακοθήκη των Χανίων, σε μια συνεργασία της 28ης ΕΒΑ με το Δήμο Πελεκάνου.

Παλιά Πόλη Χανίων

Το Μάιο του 2010 διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή σε οικόπεδο στη συμβολή των οδών *Γλαύκου και Ραδαμάνθεως*, πλησίον του ξενοδοχείου *Porto Venezia*, εντός της παλιάς πόλης των Χανίων. Αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια ενός δωματίου με τοίχους κατασκευασμένους από αργολιθοδομή. Τα ευρήματα της ανασκαφής περιλαμβάνουν κυρίως όστρακα από μαγειρικά σκεύη του 20ου αιώνα, μεγάλη ποσότητα χονδροειδούς κεραμικής της τουρκοκρατίας, πήλινες καπνοσύριγγες, βόλια και ελάχιστη ποσότητα κεραμικής της ενετοκρατίας. Η στρωματογραφία είναι ιδιαίτερα διαταραγμένη, λόγω της επάλυψης οικοδόμησης του χώρου έως τον 20ό αιώνα.

Βαφές Αποκορώνου

Κατά τα έτη 2000, 2003, 2004 και 2008

διενεργήθηκαν τομές στο χώρο του ναού των *Αγίων Ασωμάτων* στο Βαφέ Αποκορώνου. Οι εργασίες αποκάλυψαν τον αρχικό μονόχωρο με νάρθηκα ναό, πάνω στον οποίο είναι θεμελιωμένος ο υφιστάμενος, συστάδες τάφων, αλλά και λείψανα κτηρίου (εικ. 14-15). Τα ανασκαφικά δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η θέση βρισκόταν σε χρήση από τον 6ο έως και τον 7ο αιώνα, στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε, για να επαναλειτουργήσει στο τέλος της μεσοβυζαντινής εποχής.

Βρύσες Αποκορώνου

Στο πλαίσιο του έργου για τη δημιουργία της νέας οδικής παράκαμψης του οικισμού των *Βρυσών Αποκορώνου*, πραγματοποιήθηκε το 2005-2007 ανασκαφική έρευνα στα βορειοανατολικά του οικισμού. Ήλθε στο φως τμήμα πρωτοβυζαντινής αγροικίας αποτελούμενο από πέντε δωμάτια (εικ. 16). Σχεδόν όλα χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώροι, ενώ ένα από αυτά πιθανότατα είχε χρήση εργαστηρίου. Η πρώτη μελέτη των ευρημάτων χρονολογεί το συγκρότημα στον 6ο-α' μισό του 7ου αιώνα.

Αλμυρίδα Αποκορώνου

Στο πλαίσιο σωστικής ανασκαφής πραγματοποιήθηκε έρευνα σε ακίνητο πλησίον της βασιλικής της Αλμυρίδος Αποκορώνου. Στο

Εικ. 12. Μαρουλάς Ρεθύμνου. Γενική άποψη της αγροτικής έπαυλης.

Εικ. 13. Παλιόχωρα Σελίνου. Αγγεία από την ανασκαφή του *Castel Selino*.

Εικ. 14. Βαφές Αποκορώνου. Η ανασκαφή στο ναό των Αγίων Ασωμάτων.

Εικ. 15. Βαφές Αποκορώνου. Αγγεία από την ανασκαφή.

χώρο αποκαλύφθηκε κατασκευή από πλίνθους, που ανήκει πιθανότατα σε λουτρική εγκατάσταση, και χρονολογείται στον 6ο αιώνα.

Αρμένιοι Αποκορώνου

Ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε και στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο στους Αρμένους. Κάτω από το μονόχωρο ναό του 16ου αιώνα εντοπίστηκαν οι τοίχοι παλαιότερου, μονόχωρου τρουλλαίου, που από τα σπαράγματα των τοιχογραφιών τοποθετείται στα τέλη του 12ου-αρχές του 13ου αιώνα. Ο ναός αυτός με τη σειρά του είναι χτισμένος στη θέση παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Το ψηφιδωτό που αποκαλύφθηκε χρονολογείται στο β' μισό του 6ου αιώνα και αποδόθηκε στο συνεργείο που κατασκεύασε και το δάπεδο της βασιλικής στη γειτονική Αλμυρίδα. Τα θεμέλια ενός αρχαιότερου ναού, που αντικαταστάθηκε στις αρχές του 17ου αιώνα από το υπάρχον κτίσμα, αποκαλύφθηκαν και στο νάρθηκα του καθολικού της **μονής Γουβερνέτου**.

Καστέλλι Κισάμου

Εργαστηριακές εγκαταστάσεις (κλίβανος μεταλλουργίας) εντοπίστηκαν και σε σωστική ανασκαφή στην Κίσαμο. Στην ευρύτερη περιοχή

αποκαλύφθηκαν ακόμα ένα νεκροταφείο, καθώς και οικιστικά κατάλοιπα. Τα νομισματικά ευρήματα καλύπτουν μια έκταση από τα υστερορωμαϊκά χρόνια έως και την περίοδο της ενετοκρατίας, συμπληρώνοντας την εικόνα για την ιστορία της πόλης, της οποίας οι προγενέστερες φάσεις έχουν ερευνηθεί επιστημονικά. Τον Ιούνιο του 2010 διενεργήθηκε στο Καστέλλι Κισάμου ανασκαφή κατά τη διάρκεια κατασκευής δικτύων Βιολογικού καθαρισμού, δυτικά του Επισκοπικού Μεγάρου, επί της οδού *Επισκόπου Ευδ. Συγγελάκη*. Αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι προσανατολισμένοι από Δ. προς Α., εκ των οποίων ο πρώτος (τάφος 1) αποτελούσε χώρο ανακομιδής οστών. Εντός των τάφων αποκαλύφθηκαν οστά, δύο ενώτια, μία πλήννη οينوκόπη, έξι αγγεία και μία πόρπη με εγχάρακτη σταυρόμορφη διαμόρφωση. Από τα ευρήματα συνάγεται η χρονολόγησή τους στον 6ο αιώνα. Το σημαντικότερο ανασκαφικό εύρημα αποτελούν τα αρχιτεκτονικά υπολείμματα κυκλικού κτίσματος προσανατολισμένου προς Α., το οποίο πιθανώς περικλείεται εντός κεκλιμένων τοίχων με κατεύθυνση από ΝΑ. προς ΒΔ., όπως υποδεικνύεται από τα λείψανα τοικοποιιών βόρεια και νότια. Η διακόσμηση του κτηρίου αποτελείται από επιδαπέδιο ψηφιδωτό, στο οποίο διακρίνεται ανεικονική παράσταση με κρατήρα, από τον οποίο εκφύονται βλαστοί αμπέλου, φύλλα κισσού (εικ. 17), καθώς και τμήμα σταυρού (εικ. 18). Με βάση τα στυλιστικά χαρακτηριστικά του ψηφιδωτού πιθανολογείται χρονολόγησή στον 6ο αιώνα. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του κτηρίου υποδεικνύουν συγγένεια με τον κυκλικό ναό του Αρχαγγέλου

Εικ. 16. Βρύσες Αποκορώνου. Η πρωτοβυζαντινή αγροικία.

Εικ. 17-18. Καστέλλι Κισάμου. Τμήματα του ψηφιδωτού διακόσμου με φύλλα κισσού και παράσταση σταυρού εντός πλαισίου.

Μιχαήλ στη γειτονική περιφέρεια της Επισκοπής Κισσάμου. Το πλάτος του αύλακα (4 μ.) δεν επέτρεψε την εξαγωγή περισσότερων συμπερασμάτων. Η εκκαφή των αγωγών διακόπηκε στο συγκεκριμένο σημείο.

Αλικιανός Κυδωνίας

Ένα εκτεταμένο νεκροταφείο ανασκάφηκε στο εσωτερικό και περιμετρικά του ναού της Ζωοδόχου Πηγής (Αϊ Κυρ Γιάννης) στον Αλικιανό. Οι περίπου 80 τάφοι που ερευνήθηκαν (εικ. 19) δίνουν μια πρώτη χρονολόγηση από τον 11ο-12ο αιώνα έως και την περίοδο της τουρκοκρατίας, ενώ μεταξύ των ευρημάτων περιλαμβάνεται σημαντικός αριθμός εξαρτημάτων ένδυσης, νομίσματα και κεραμική. Ένα άλλο νεκροταφείο, αλλά και λείψανα μιας τρίκλιτης βασιλικής, αποκαλύφθηκαν στη θέση του ναού του **Μιχαήλ Αρχαγγέλου στη Σαρακίνα** Δήμου Πελεκάνου.

Τείχη Χανίων

Σημαντικά στοιχεία αποκαλύφθηκαν μπροστά από το *παλαιοχριστιανικό τείχος των Χανίων*, στις ανασκαφές που εκτελέστηκαν από το Γραφείο Τειχών του ΤΔΠΕΑΕ, υπό την επιβλεψη της 28ης ΕΒΑ. Διαπιστώθηκε ότι ο οχυρωματικός περιβόλος πατά εν μέρει πάνω στον ελληνιστικό, ο οποίος είναι θεμελιωμένος σε λείψανα του υστερομινωικού οικισμού. Μπροστά από το τείχος αποκαλύφθηκε χαμηλό προτείχισμα (εικ. 20) που προσδιόριζε το χώρο υγρής τάφρου, η οποία πιθανώς περιέτρεχε το λόφο Καστέλλι και τον απέκοπτε από την ξηρά. Περιμετρικά του ορθογώνιου *επιπρομαχώνα της Santa Katerina* αποκαλύφθηκαν λείψανα των κανονιοθυρίδων. Στον παρακείμενο *επιπρομαχώνα του San Salvatore*, μετά την κατεδάφιση του ακαλαίσθητου ξενοδοχείου ΧΕΝΙΑ, αποκαλύφθηκε

Εικ. 19. Αλικιανός Κυδωνίας. Οι ταφές από το εσωτερικό του ναού της Ζωοδόχου Πηγής (Αϊ Κυρ Γιάννης).

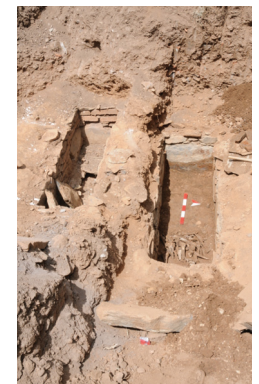

Εικ. 20. Γενική άποψη του βυζαντινού τείχους των Χανίων.

το υπόλοιπο της επιμελημένης ελλειψοειδούς χαμηλής πλατείας, και οι εσωτερικές αντηρίδες που στήριζαν τις τοξωτές κατασκευές αντιστήριξης περιμετρικά του κυρίως προμαχώνα.

Κάντανος Σελίνου

Το 2010 διενεργήθηκε ανασκαφή στο οικόπεδο του Μ. Καλαϊτζάκη εντός του οικισμού της Καντάνου. Κατά τη διάρκεια διάνοιξης βόθρου αποκαλύφθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι προσανατολισμένοι από Δ. προς Α. χωρίς κτερίσματα (εικ. 21). Μετά από έρευνα του περιβάλλοντος χώρου η ανασκαφή δεν συνεχίστηκε.

Εικ. 21. Κάντανος, οικόπεδο Μ. Καλαϊτζάκη. Άποψη των δύο τάφων.

Προϊστάμενος

Μιχάλης Ανδριανάκης

Ανασκαφές

Αλικιανός, ναός Ζωοδόχου Πηγής, Castel Selino
 Άγιος Φραγκίσκος Ρεθύμνου
 Καστέλλι Κισάμου
 Νερατζέ Τζαμί, Αγία Σοφία, Αγία Παρασκευή, Άγιος Φραγκίσκος, πύλη Αγίας Βαρβάρας, Άγιοι Απόστολοι, Δίδυμο Κτήριο Φορτέτζας, Αγία Κυριακή Αργυρούπολης, Ποταμό Αμαρίου, Μαρουλάς, Αλμυρίδα Αποκορώνου
 Κάντανος
 Οδός Γλαύκου και Ραδαμάνθεως, Καστέλλι Κισάμου
 Αλικιανός, ναός Ζωοδόχου Πηγής, επιπρομαχώνας της Santa Katerina, επιπρομαχώνας του San Salvatore, παλαιοχριστιανικό τείχος των Χανίων, Άγιος Φραγκίσκος Ρεθύμνου
 Άγιος Δημήτριος στη Βιράν Επισκοπή, Μαρουλάς
 Καστέλλι Κισάμου
 Αργυρούπολη, Βαφές, Βρύσες
 Πέραμα, Πάνορμο Μυλοποτάμου
 Μονή Γουβερνέτο και Αγίου Ιωάννη Θεολόγου στους Αρμένους, Castel Selino

Υπεύθυνοι αρχαιολόγοι

Α. Αποστολάκη
 Μ. Αρβανίτη
 Β. Βαρουχάκη
 Κων. Γιαπιτσόγλου

Πην. Καρνιαβούρα
 Μαν. Μαρινάκης
 Χ. Μπούρμπου

Νικ. Πύρρου
 Γ. Φαντάκης
 Α. Φιλιτάκη
 Α. Φραιδάκη
 Κων. Φαράκης